

УДК 711.2:711.4.01

Товбич В.В.,

Київський національний університет будівництва та архітектури

Дюжев С.А.,

Інститут архітектурного менеджменту

Теоретичні проблеми архітектурно-містобудівної діяльності

Товбич В.В., Дюжев С.А. Теоретичні проблеми архітектурно-містобудівної діяльності. Розглянуто сучасний стан, проблеми та тенденції у сфері архітектурно-містобудівної діяльності, проаналізовано дві групи об'єктивно-онтологічних факторів, що визначають теоретичне проблемне поле удосконалення та трансформації методологічних, професійних і організаційно-управлінських засад містобудування.

Товбич В.В., Дюжев С.А. Теоретические проблемы архитектурно-градостроительной деятельности. Рассмотрены современное состояние, проблемы и тенденции в сфере архитектурно-градостроительной деятельности, проанализированы две группы объективно-онтологических факторов, которые определяют теоретическое проблемное поле совершенствования и трансформации методологических, профессиональных и организационно-управленческих основ градостроительства.

V.Tovbych, S.Dyuzhev. Theoretical problems of architectural and town-planning activity. Modern state, problems and tendencies in the sphere of architectural and town-planning activity were examined, two groups of objective-ontological factors, which define theoretical problem field of perfect and transformation of methodological, professional, organizational and managerial town-planning basis were analyzed.

Розселення як глобальний ноосферний феномен взаємопов'язаного існування соціума, природи і техніки потребує цілісного (містобудівного) управлінського підходу та адекватних

культурних засобів синтезу знань і умінь (мови та технології нового синкретизму). В той же час численні спеціалізовані аналітико-оцінні розробки не мають практичного впливу на прийняття проектних рішень зважаючи на відсутність продуктивної теоретичної платформи інтеграції знань і системних технологій управління [1].

Відсутність послідовних онтологічних розробок процесо-середовищної дійсності розселення (міста), мовної єдності містобудівних категорій, фрагментарність і громіздкість технологічно не пов'язаних моделей і методів (як правило, вузькогалузевої спрямованості) спонукають на практиці не використовувати у комплексі модельні засоби для аналізу, оцінки та прийняття рішень [2]. В умовах кризисних трансформацій має бути реалізованим підхід, що передбачає пошуковий рух (рефлексивне дотримання циклів мислєдіяльності: розуміння – пізнання – передбачення – управління) від онтологічних основ (побудови картини дійсності) до осмисленого планувального (регулятивного) вирішення завдань відповідального (стратегічного) управління [3].

Природа сучасної суспільної кризи та проблем життєдіяльності (у тому числі архітектурно-містобудівної діяльності – АМД) країни має суб'єктивно-політичну і об'єктивно-онтологічну складові.

Суб'єктивні причини кризисного стану коріняться у неадекватних і некомпетентних діях більшості владних інстанцій країни, ментальність яких відповідає епосі «дикого» капіталізму. Проявом цих дій в сфері АМД є масове порушення правових норм діючого земельного, містобудівного, природоохоронного і пам'яткоохоронного законодавства, ігнорування (чи фальсифікація) основоположних рішень затвердженої містобудівної документації або імітація її розробки. Характер і масштаби будівництва часто справляють корисливі недалекоглядні інтереси (а то і диктант) приватних та так званих корпоративних замовників.

Практичні приклади такого роду діяльності у містах України широко відомі. Детальний аналіз та оцінка комплексу згаданих суб'єктивних причин потребує окремого розгляду у спеціальній роботі.

Об'єктивно-онтологічні фактори кризового стану мають більш фундаментальний характер і у період трансформаційних змін їх вплив на майбутнє АМД стає вагомим. Тут мають бути розрізнені дві групи факторів: 1) власно містодіяльної і організаційно-управлінської повноти (цілісності) сфери АМД, її ефективної включеності у діяльний контекст соціуму; 2) змістовності, ємності і евристичності категорійно-понятійного апарату, щодо адекватного уявлення та відображення тієї дійсності, з приводу якої й здійснюється увесь комплекс АМД. Досвід аналізу і фіксації складових сфер АМД, характерних для нашого часу, представлено як у нормативній так і у спеціальній літературі.

Визначення, що містяться у статті 1 закону «Про архітектурну діяльність» подають таке значення архітектурної діяльності: це – діяльність по створенню об'єктів архітектури, яка включає: 1) творчий процес пошуку архітектурного рішення та його втілення; 2) координацію дій учасників розроблення всіх складових частин проєктів з планування, забудови і благоустрою територій, будівництва будівель і споруд; 3) здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за будівництвом; 4) здійснення науково-дослідної та викладацької роботи у цій сфері.

У той же час у статтях 1 та 2 закону «Про основи містобудування» визначається, що містобудування (містобудівна діяльність) це – цілеспрямована діяльність по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає: 1) прогнозування розвитку населених пунктів і територій; 2) проєктування; 3) будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів; 4) реконструкцію історичних населених пунктів; 5) реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини; 6) створення інженерної та транспортної інфраструктури.

Певна конкретизація відображена в даному законі у головних напрямках містобудівної діяльності:

планування, забудова та інше використання територій;
розробка і реалізація містобудівної документації та інвестиційних програм розвитку населених пунктів і територій;

визначення території, вибір, вилучення (викуп) і надання земель для містобудівних потреб;
здійснення архітектурної діяльності; розміщення будівництва житлово-цивільних, виробних та інших об'єктів, формування містобудівних ансамблів і ландшафтних комплексів, зон відпочинку та оздоровлення населення;
створення соціальної, інженерної і транспортної інфраструктур території та населених пунктів;
створення та ведення містобудівних кадастрів населених пунктів; захист життєвого та природного середовища від шкідливого впливу техногенних і соціально - побутових факторів, небезпечних природних явищ;
збереження пам'яток культурної спадщини; розвиток національних і культурних традицій в архітектурі і містобудуванні;
забезпечення високих архітектурно-планувальних, функціональних і конструктивних якостей об'єктів містобудування, формування і реконструкція містобудівних ансамблів, кварталів, районів і ландшафтних комплексів, зон відпочинку та природних лікувальних ресурсів;
розробка правових актів, державних стандартів, норм і правил, пов'язаних з містобудуванням;
контроль за дотриманням містобудівного законодавства;
підготовка кадрів для містобудування, підвищення їх кваліфікації;
ліцензування певних видів господарської діяльності у будівництві в порядку, встановленому законодавством.

Розглянути визначення обох законодавчих актів в цілому не відрізняються нормативною чіткістю, мають дещо розмитий характер, хоча змістовно пересікаються. Так у визначені містобудівної діяльності окремо не відображені її творча складова, блок різноманітних містобудівних досліджень, методологічна та координаційна робота. Проте тут же (очевидно для компенсації) запроваджується як діяльний напрямок – здійснення архітектурної діяльності. Зрозуміло, що необхідно говорити про цілісну сферу АМД, яка потребує і єдиного не суперечливого закону, де не було

би допущено сплутування цілей, завдань, засобів і процедур їх вирішення, а також продуктивних результатів складових сфери АМД. Відсутність логічно взаємопов'язаного, технологічно взаємоузгодженого, методологічно та методичного взаємопідтриманого (доказовим інструментарієм) корпусу робіт АМД є причиною розрізненості, суперечності та неефективності багатьох архітектурно-містобудівних рішень.

Наслідком вищезгаданих обставин та, у першу чергу, занепадом філософських, наукових та художніх досліджень, а також методологічних розробок у архітектурно-містобудівній сфері є всезростаюча неадекватність і консерватизм щодо уявлень про об'єкти архітектури та містобудування. Так згідно із ст. 1 закону «Про архітектурну діяльність» об'єкти архітектури – це будинки і споруди житлово-цивільного, комунального, промислового та іншого призначення, їх комплекси, об'єкти благоустрою, садово-паркової та ландшафтної архітектури, монументального і монументально-декоративного мистецтва, території (частини території) адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів. У ст. 3 закону «Про основи містобудування» об'єктами містобудування визначаються: територія України та території її адміністративно-територіальних одиниць, їх частини та окремі земельні ділянки; функціональні території (зони) адміністративно-територіальних одиниць (житлової і громадської забудови, виробничі, рекреаційні, комунальні, охорони нерухомої культурної та природної спадщини та інші); будинки, споруди, їх комплекси; комунікації та споруди інженерної і транспортної інфраструктури; об'єкти архітектурної діяльності.

І в даному аспекті в наявності необхідність розробки єдиного законодавчого документу для сфери АМД з докорінною переробкою змістовної складової такої діяльності, щодо її об'єкту. Навіть зміст заявленої цілі – «створення та підтримання повноцінного життєвого середовища» не відображено в названих статтях обох законів. Переліки об'єктів мають типологічно не повний, розрізнений характер, із сплутуванням функціонально-галузевих і адміністративно-територіальних ознак без дотримання будь-яких класифікаційних вимог.

Аморфні, як правило, планувально нецілісні адміністративно-територіальні одиниці (та їх частини), що наперед

задають межі (а часто-густо і зміст) проектування, не відображають процесо-середовищні закономірності існування і динаміки містобудівних об'єктів як різноманітних ареалів дійсності розселення. Не усуваються ці вади і у законі «Про планування і забудову територій». Тому роботи з містобудівного планування та проектування об'єктів, визначених існуючими адміністративно-територіальними межами чи інтересами держадміністрацій, як правило, містять не комплексні, редуційовані рішення, закладають помилкові, а то і небезпечні, земельно-будівельні трансформації. Прикладом є ізольовані та нескоординовані дії у сфері АМД щодо житлового і громадського будівництва у Києві та Київській області, в Криму та в інших районах, а також безпідставне призначення меж проектування для багатьох ДПТ. Тільки у випадках проектування окремих будинків чи споруд питання адекватності меж і змісту об'єкту архітектурної діяльності не має такого гострого конфліктного характеру при умові урахування особливостей містобудівного контексту.

Більш докладно, з фіксацією методологічних аспектів, проблематика АМД розглянуто у ряді спеціалізованих робіт різних років [4, 6, 7, 9]. В книзі «Наука і творчість» [4] на основі методологічних праць М.Г. Бархіна розглянуто два методологічних рівня творчості: вищий, «філософський», де методи мають програмний характер з концептуальним філософським обґрунтуванням і другий – робочий, де наявні методи залежать від особливостей творчої особистості і створюваного твору архітектури [4, с. 60]. Автори цієї книги зазначають, що залежно від пріоритетів, вимог, смаків та моди, які панують в суспільстві, визначаються такі два методичні принципи (що історично чергуються) в архітектурі будівель та споруд: формальне вираження істинної конструктивної основи чи формування художнього образу декоративними архітектурними засобами. Тому, відповідно до закономірності зміни загальних програмних концепцій творчості, після періоду «сучасної архітектури» прийшла черга «декоративного» стилю – постмодернізму [4, с. 61]. Тут необхідно відмітити, що через відсутність достатньо розвинених концептуальних (філософських) містобудівних обґрунтувань, проектування (і будівництва) архітектурних об'єктів як «сучасного» так і «декоративного» стилю у наш час має

вторинний характер та ігнорує (а то й руйнує) містобудівний контекст, особливо в історичних зонах багатьох міст [10,11,12].

У наданій авторами книги, що розглядається, класифікації робочих методів архітектурної творчості (а фактично мова - про мистецтво проектування) так звані об'єктні методи є базовими, а суб'єктні і технологічні (по суті – технічні) – допоміжними. Яка особливість цих «об'єктних» методів (стадійний, сценарний, середовищний)?

Стадійний метод (поетапного проектування) ґрунтується на принципі послідовної деталізації і конкретизації архітектурних рішень. Але у даному випадку стадії проектування і планування виявляються не методом, а організаційно-технологічним засобом здійснення АМД, на різних етапах якої використовуються відповідні методи.

Сценарний метод (проектування за програмою-сценарієм) використовується для побудови композиції міста, яке розглядається як мережа маршрутів, організованих за загальним сценарієм і заздалегідь позначеними видовими точками. Такий сценарно-пейзажний метод, орієнтований на сприйняття естетичних проявів міського ландшафту, дозволяє з'ясувати особливості психосоціальних взаємодій компонентів ландшафтного ареалу міста але «схоплює» тільки окремі аспекти просторової складової планувальної композиції .

Середовищний (контекстуальний) метод заснований на пріоритетному впливу на архітектуру будівель зовнішніх факторів, що визначають стильові характеристики забудови та притаманні ряду течій постмодернізму (за Ч.Дженксом). До таких методів відносяться: історизм (відтворення втрачених будівель і споруд), контекстуалізм і неовернакулярізм (необхідність зв'язку з регіональними або місцевими традиціями відповідно). Але, як не парадоксально, цей варіант «середовищного» метода залишається вузько архітектурним і не поширюється на власне міське середовище в його цілісному розумінні [4, с. 63, 64].

Базовою причиною стійкої редуції архітектурних знань і, як наслідок, неадекватності змісту сучасної АМД є трактування поняття «архітектурний об'єкт» як штучне (урбанізоване) середовище, що «протистоїть» суспільству (і людині) як споживачу і природі, та боязнь «надмірного» багатогалузевого «наповнення»

архітектурної теорії. Тому, замість міждисциплінарної інтеграції у рамках містобудівної теорії фундаментального типу, нинішня містобудівна наука (що вивчає виключно штучне середовище) потребує чимало «підпорок» з боку інших наукових дисциплін [4, с. 87, 89]. Але справжнього синтезу знань немає, як і відсутнього впливу теорії на ефективність сфери АМД.

Спроби подолання згаданого теоретичного кризису здійснене у свій час в працях К. Лінча, О.Е. Гутнова, М.М. Дьоміна, Г.І. Лаврика [5 – 8] та в останній фундаментальній праці В.О. Тімохіна [9]. Фактично зберігаються онтологічні опозиції: середовище – людина, штучне середовище – природне середовище, але додатково використовуються поняття міста як організму і як системи. Причому на категорію «система» переносяться усі ключові, але погано артикульовані і онтологічно не адекватні (до кінця не прояснені) сутнісні аспекти містобудівної дійсності.

Так в рамках концепції демоекології місто як складний організм виявляється не технічною системою, а системою взаємодії населення і навколишнього матеріального середовища [7, с. 20]. Трактування містобудівних об'єктів як демоекосистем (системної взаємодії населення, штучного і природного середовища) визначає, як ознаку системної організації і розвитку міського організму, – самоорганізацію населення та мереж об'єктів функціонального тяжіння (розташування міських функцій) [9, с. 486, 487]. Це неминучий наслідок конфліктної ситуації «в якій стикаються зацікавленість людей в підвищенні зручності і комфортності мешкання і максимальному використанні всіх переваг міського образу життя з прагненням суспільства раціонально розподілити і використати ресурси» [9, с. 524]. Але це «діалектичне протиробство» визначає не соціально-економічний характер прихованого механізму розселення (але такий механізм еволюції об'єктивно є і він має бути визначений для управління розселенням), а якраз проблеми сутності феномену міста (і розселення), виявлення балансу «законних інтересів» його компонентів та процесів і, власно, раціональності розподілу та використання ресурсів.

Сподівання щодо об'єднання найбільш прогресивних досягнень нормативної і функціональної теорії з елементами теорії прийняття рішень здобуде бажане розв'язання проблем розвитку

міста, які ґрунтуються на передумові «що місто є складною системою взаємодії населення, що самоорганізується, штучного і природного середовища, що створюється» [9, с. 508], передчасні та консервують недосконалі методологічні настанови містобудівних досліджень та планувального управління.

Як наслідок вищезгаданої «передумови» ключовим пунктом і основним результатом рішення завдань функціонально-планувального обґрунтування напрямків розвитку міста вважається розробка (навмання?) та оцінка альтернатив можливих прямих і побічних витрат ресурсів, розмірів територій щільності (але не життєвих потреб та інтересів) населення, об'ємів реконструкції і нового будівництва, схем розселення та інше. Після аналізу недоліків і переваг таких альтернатив, їх ефективності з точки зору ресурсних та функціонально-просторових балансів (але не логіки розвитку і відтворення, т.к. альтернативою до них є занепад), як правило експертно, визначаються рішення щодо перетворення матеріального середовища міста. До такої нової «оболонки» у майбутньому й належить «самоорганізовуватися» (приспосовуватися) населенню, причому природними комплексами міського середовища часто-густо жертвують (як просторовим ресурсом) задля такого «розвитку міста».

Пошук варіантів вирішення містобудівних проблем на базі онтологічно емних та теоретично обґрунтованих уявлень про феномен міста (розселення) та цілей і смислів його здійснення (де не може бути альтернативних цілей існування – не існування) як процесу-середовищного цілого, концепція демоекології усе ще не забезпечує.

Досвід адекватного відображення семантичного змісту феномена міста ґрунтується навколо більш розширеного і поглибленого уявлення про містобудівну систему (за О.Гутновим, це «...відносно відокремлена, функціонально зв'язана область просторового середовища, котра організована людиною, у межах якої реалізується комплекс основних видів активності населення, що обумовлений конкретним рівнем розвитку суспільства» [6, с. 249]) з додатковим залученням таких компонентів: містобудівні форми, містобудівна діяльність, містобудівна еволюція, еволюційна динаміка [9, с. 115].

Подані тлумачення цих понять демонструють як напрями вирішення теоретичних проблем, так й обмеження заявленого синергетичного підходу. Ототоження містобудівної системи зі складним об'єктом, «в середовищі якого в процесах генезних перетворень» ... (до слова – без з'ясування вихідних «природи», мотивів та змістовних механізмів таких перетворень) «взаємодіють містобудівні форми, містобудівна діяльність, їх еволюція і еволюційна динаміка» (остання – як окрема сукупність закономірностей і механізмів самоорганізації і розвитку системи) припускає відсутність у такого складного об'єкта власної доцільної форми існування як цілісного феномену. Но тоді містобудівна еволюція втрачає свій осмислений об'єкт і генезис. В свою чергу поняття містобудівної форми, що охоплює «просторово-часові і територіально-планувальні утворення, що виявляються» ... (як фрагменти, етапи?) «в зростанні міської тканини, у змінах міських каркасів, еволюції урбанізованих ландшафтів і розвиненості урбанізованої оболонки» не поширюється на ці самі урболандшафти та урбооболонки, що трактуються як шари міського планування без фіксування населення у якості рівноцінної складової ландшафту [9, с. 620, 621, 624].

Поза увагою, на наш погляд, залишаються не лише креативно-рекурсивний характер походження та існування містобудівних об'єктів (феноменів), проявлення енерго-інформаційної активності їх (топо) форм, але і базовий (онтологічний) статус системи як дійової моделі (реплікації) ноуменального механізму втілення різнорідних та різномасштабних топоформ (і метаформи) розселення.

У запропонованому трактуванні містобудівної діяльності, що визначається як «система цілеспрямованих дій проектувальників, будівельників і управлінців, а також зміна режимів раціональної поведінки (міграцій) міського населення в процесах його самоорганізації» [9, с. 621], знову присутнє «склеювання» діяльності в сфері АМД і фізичної поведінки населення, що не є явищами одного порядку. Масштаб і характеристики міграції є результатом (наслідком) ефективності сфери АМД і не можуть бути розцінювані як обов'язковий компенсаційний механізм (самоорганізація як наслідок) прорахунків та помилок АМД.

Наряду із завданням ефективної організації досліджень, планування, проектування, прогнозування, програмування, управління мова може бути й про участь населення в обговоренні та прийнятті ряду рішень у режимах їх попереджувальної критики та моніторингу наступної реалізації.

Очевидно, що для подальшого вирішення теоретичних і практичних проблем містобудування необхідно установлення нової логіки, «яка буде сприяти оновленню і гармонізації сучасного світогляду, філософському узгодженню засад природи і релігії, мистецтва і науки, креаційного і еволюційного світосприйняття» [9, с. 613].

Містобудівна діяльність повинна мати осмислений характер, спиратися на розуміння її включеності в цикли, фази, періоди, ритми різних процесів гетерогенних феноменів розселення, механізм стійкого існування яких знаходиться за межою безпосереднього регульовального впливу людини. Визначення методичних заходів і засобів опосередкованого діяння на цей механізм (та його енерго-інформаційні поля і каркаси) пов'язано з удосконалюванням побудови сфери АМД.

Містобудівне забезпечення стійкості міських процесів, надійності і комфортності середовища життєдіяльності передбачають розробку і запровадження управлінських радикалів (регулювання та саморегулювання) – мір динамічної рівноваги ідеального і реального стану (втілення) середовища, балансування дій перетворення і відновлення міст і регіонів відповідно до циклів їхнього відтворення.

Література

1. Алексеева Т.И. Методологический этюд системы «Город». Обзорная информация. Сер. Теория и история архитектуры и градостроительства. – М.:ВНИИТАГ, 1992, вып. 1 – 44 с.
2. Мягков В.Н., Пальчиков Н.С., Федоров В.М. Математическое обеспечение градостроительного проектирования. – Л.: Наука, 1989 – 144 с.
3. Дюжев С.А. Система як механізм втілення топоформ дійсності розселення. //Містобудування та територіальне планування. Вип. 21. – К.:КНУБА, 2005. – С.82 – 101.

4. Білоконь Ю.М., Фомін І.О. Наука і творчість в архітектурі. – К.: Логос, 2006. – 208 с.
5. Линч К. Совершенная форма в градостроительстве. – М.: Стройиздат, 1986. – 264 с.
6. Гутнов А.Э. Эволюция градостроительства. – М.: Стройиздат, 1984. – 256 с.
7. Лаврик Г.И., Демин Н.М. Методологические основы районной планировки. – М.: Стройиздат, 1975 – 96 с.
8. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. – К.: Будівельник, 1991. – 185 с.
9. Тімохін В.О. Архітектура міського розвитку. 7 книг з теорії містобудування. – К.: КНУБА, 2008. – 629 с.
10. Товбич В.В. Містобудівне обґрунтування — документ чи процес? Досвід та перспективи розвитку міст України. Нормативно-правові аспекти містобудування: Зб. наук. праць— Вип.11.—К.: Ін-т «ДІПРОМІСТО», 2007.— С.54-60
11. Товбич В.В., Сисойлов М.В. Архітектура: Мистецтво та наука. Т.1. Становлення та розвиток процесів і явищ в архітектурі. - Дніпропетровськ, 2007.— 997 с.— (монографія)
12. Tovbych V., Sisojlov N., Razumova O. Architecture and town-planning: three natural conditions of processes and the phenomena. - The collection of proceedings of the 8 International Scientific Forum AIMS FOR FUTURE ENGINEERING SCIENCE AFES2007: Winnipeg – Toronto, 2007. – Canada, Toronto, 2007. – P.175-181.